

הרב ד"ר הושע רבינוביץ

השתלשלותן של הלכות נידה בראי האגדה התלמודית

ראשי-פרקים

- א. סיפור המעשה - נוסחאותיו
  - 1. נוסח הבבלי
  - 2. נוסח תנא דבי אליהו
  - 3. נוסח אבות דרבי נתן
  - 4. נוסח מדרש זוטא
- ב. השוואת הנוסחים
- ג. שאלות העיון המתעוררות
- ד. הרקע ההיסטורי וההלכתי
- ה. הבנת המעשה לאור הרקע ההיסטורי
- ו. עיונים הלכתיים
  - 1. ראשונים
  - 2. אחרונים
  - 3. שאלות ותשובות
- ז. המעשה וההלכה
- ח. סיכום

*

במאמר הזה נתמקד במעשה אחד המובא בתלמוד הבבלי, במסכת שבת דף יג, ומופיע בגירסאות שונות במקורות חז"ל נוספים. לאחר עיון מעמיק וניתוח המעשה הכולל השוואות הנוסחים השונים, נברר את שלבי ההשתלשלות של ההלכות הקשורות לדיני הרחקות בימי טומאת הנדה. נעמוד על השאלות העיקריות המתעוררות במעשה. נסקור בקיצור את המצב ההיסטורי-הלכתי של התקופה, כדי שנוכל להבין את פרטי המעשה לאור התקופה שבה הוא התרחש. כדי שנוכל לענות על השאלות שהעלינו, נביא מגוון רחב של דעות פרשניות: ראשונים, אחרונים וספרות השו"ת. נוסף לכך נביא גם דעותיהם של חכמי תורה וחוקרים בני דורנו, ולבסוף נסכם את העולה מעיונו.

נוכח שבמשך הדורות מתקופת המקרא עד הגיבוש הסופי של ההלכות כפי שהם מנוסחות בשו"ע, חלו שינויים רבים ומשמעותיים בתחום של טומאת הנדה. המעשה משקף תקופת מעבר עד הניסוח של ההלכה כפי שאנו מכירים אותה היום. משום כך אי אפשר לדון את הדמויות במעשה על רקע הלכתי של ימינו. חובה עלינו להכיר אותן בתקופתן הן, וכך גם נוכל לנסות ולהבין את התנהגותן.

א. סיפור המעשה - נוסחאותיו

1. נוסח הבבלי

כך הוא הנוסח בתלמוד הבבלי שבת דף יג,א. בהערות יובאו שינויי נוסחאות על פי דקדוקי סופרים.¹

תני דבי אליהו: מעשה בתלמיד² אחד ששנה הרבה וקרא הרבה³, ושימש תלמידי חכמים הרבה, ומת בחצי ימיו. והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרתם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואמרה⁴ להם: כתיב בתורה⁵ כי הוא חייד ואורך ימיו, בעלי ששנה הרבה וקרא הרבה⁶ ושימש תלמידי חכמים הרבה - מפני מה מת בחצי ימיו? ולא היה אדם מחזירה⁷ דבר. פעם אחת נתארחתי אצלה והיתה מסיחה כל אותו מאורע. ואמרתי לה: בתי, בימי נדונך מה הוא אצלך? אמרה לי: חס ושלוש, אפילו באצבע קטנה לא נגע בי. - בימי לבוניך מה אצלך? - אכל עמי, ושתי עמי, וישן עמי⁸ בקירוב בשר⁹, ולא עלתה דעתו על דבר אחר¹⁰. ואמרתי לה¹¹: ברוך המקום שהרגו, שלא¹² נשא פנים לתורה, שהרי אמרה תורה¹³ ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. כי אתא רב דימי אמר: מטה חדא הואי במערבא אמרי, אמר רב יצחק בר יוסף: סינר מפסיק בינו לבינה.

2. נוסח תנא דבי אליהו

בתנא דבי אליהו רבה¹⁴ פרשה טז הנוסח הוא:

- 1 ר' רפאל נ' רבינוביץ, דקדוקי סופרים, כרך א, נ"י, 1976, מסי' שבת עמ' ו.
- 2 נוסח הכ"י באדם, ובהערה שם: ב[חסיד] אחד, וכ"י במרדכי ונוסח מוטעה הוא.
- 3 נוסח הכ"י: שקרא הרבה ושנה הרבה, כשאר המקורות שהבאנו.
- 4 נוסח הכ"י: ואומרת.
- 5 דברים ל.
- 6 נוסח הכ"י: ובעלי שקרא הרבה ושנה הרבה.
- 7 נוסח הכ"י: שהחזירה.
- 8 בילקוט כ"י: אבל לא.
- 9 ברי"ף דפוס קושטא: ישן עמי הוא בבגדו ואני בבגדי אבל לא...בקירוב בשר.
- 10 נוסח הכ"י: אבל לא עלה על דעתו, ובילקוט כ"י: לא עלתה על לבו.
- 11 בכ"י נוסף: בתי.
- 12 בכ"י: שהרי לא.
- 13 ויקרא יא.
- 14 מהדורת איש שלום, הוצאת ואהרמן, ירושלים תשכ"ט. הספר נקרא גם "סדר אליהו", והוא מדרש אגדה. שאלת זמן חיבורו טרם נפתרה. הצעות רבות הועלו והן מקיפות את הזמן מן

מעשה באדם אחד, שקרא מקרא הרבה ושנה משנה הרבה, נכנס לבית עולמו בחצי ימיו, ונעשת אשתו כשוטה, והיתה מחזרת על פתחי חבירים של בעלה, אמרה להם, רבותיי, בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ולמה נכנס לבית עולמו בחצי ימיו, ולא הושיבוה כלום דבר, פעם אחת הייתי מהלך בשוק, ונכנסתי לבית חצרה, באתה וישבה כנגדי והיתה בוכה, אמרתי לה, בתי למה את בוכה, אמרה לי, בעלי קרא הרבה ושנה הרבה מפני מה נכנס לבית עולמו בחצי ימיו, אמרתי לה, בתי בשעת נידה מה היה אצליך, אמרה לי, רבי, היה אומר לי, דחי כל אותן הימים שאת רואה בהם דם, ושבי שבעה נקיים שלא תבואי לידי הספק, אמרתי לה, בתי יפה אמר לך, שכך שנו חכמים בזבים וזבות נידות ויולדות שלאחר שבעה טהורין לבתיהן, שנאמר ואם טהרה מזובה וספרה לה וגו',¹⁵ באותן הימים לבנים מהו אצליך, שמא הסכתה לו את שמן בידך, ונגע בו בידך אפילו באצבעו הקטנה, אמרה לי, חי ראשך, רחצתי לו רגליו וסכה אני לו שמן, וישינה אני עימו במטה, אבל לא הסיח דעתו לדבר אחר, אמרתי לה, בתי, ברוך המקום שאין לפניו משוא פנים, שכך כתוב בתורה, ואל אשה בנדת טומאתה וגו',¹⁶ יכול יחבקינה וינשקנה וידבר עימה דברים של תפלות, תי"ל לא תקרב¹⁷, יכול תישן עימו בבגדיה על המיטה תי"ל לא תקרב, כדי שלא יאמר אדם לעצמו, אסור לבשרה אסור למיטתה, פירשה מן הנידה, תאמר אסור לבשרה ומותר למיטתה, חזר הכתוב ופירשה בקבלה על ידי יחזקאל בן בוזי הכהן, על ההרים לא אכל ועיניו לא נשא וגו',¹⁸ הוקשה נידה לאשת איש, לנידה הזהיר עליך בכל מיתות האמורות בתורה.

3. נוסח אבות דרבי נתן

באבות דרבי נתן פרק ב'¹⁹ הנוסח הוא:

המאה ה-3 ועד העשירית. הדמות המדברת בספר היא אליהו, ולכן סגנונה של היצירה אחיד וטבוע בחותם אישי.

15 ויקרא טו, כח.

16 ויקרא יח, יט.

17 שם יח.

18 יחזקאל יח, ו.

19 מהדורת רשי"ז שעכטער, ווינא תשמ"ז, נוסחא א', עמ' 8. בדרך כלל אבדרי"נ היא מסכת המצורפת לסדר נזיקין אחרי אבות ולפני שאר המסכתות הקטנות. רשי"ז שעכטער שיער כי

מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה, ומת בחצי ימיו. והיתה אשתו נוטלת תפיליו וחוזרת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, והיתה צועקת ובוכה ואמרה להם: רבותי כתוב בתורה²⁰ כי הוא חייך ואורך ימך, בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה - מפני מה מת בחצי ימיו? לא היה אדם שהשיב לה דבר. פעם אחת נודמן לה אליהו זכור לטוב, אמר לה: בתי, מפני מה את בוכה וצועקת? אמרה לו רבי, בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו, אמר לה כשאת בנדתך כל אותן ג' ימים הראשונים מהו אצלך? אמרה לו: רבי חס ושלום, שלא נגע בי אפילו באצבע קטנה שלו, אלא כך אמר לי - אל תגעי בכלים שמא תבא לידי ספק. כל אותם ימים האחרונים מהו אצלך? אמרה לו: רבי אכלתי עמו ושתיתי עמו, וישנתי עמו בבגדי על המטה ובשרו לא נגע בבשרי אבל לא נתכון לדבר אחר. א"ל²¹ ברוך המקום שהרגו, שכך כתוב בתורה²² ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב.

4. נוסח מדרש זוטא

במדרש זוטא-רות²³ (בובר) פרשה ג הנוסח הוא:

תנא דבי אליהו מעשה באדם אחד שקרא הרבה, ושנה הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה, ומת בחצי ימיו, והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרת בבתי מדרשות, ואמרה כתיב כי היא חייך ואורך ימך²⁴, בעלי שקרא הרבה, ושנה הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה, מפני מה מת בחצי ימיו, ולא היה אדם שהחזיר לה שום דבר, פעם אחת נתאחרתי אצלה, והסיחה לי כל המאורע, ואמרתי לה בימי נידותך מהו אצלך, אמרה לי חס ושלום שאפילו באצבע

נוסח א' שהוא נוסח הדפוס, הוא הקדום. הראשון שמזכיר אותה הוא רב נסים בר יעקב מקירואן. לפי תוכנה, מסכת אבות דר"ע היא מעין תוספתא לפרקי אבות.

20 דברים ל.

21 = אמר לה.

22 ויקרא יא.

23 מהדורת ר"ש באבער, לבוב, תשנ"ה. רש שלמה בובר מציין במבואו את רבינו טוביה ב"ר אליעזר במדרש "לקח טוב" אשר הביא מאמרים הנמצאים ברות זוטא. כמו כן נותן רשימה של מאמרי הילקוט שמעוני הנובעים ממדרש רות זוטא, אך איננו קובע את מחברו, מקומו או זמנו.

24 דברים ל, כ.

קטנה לא נגע בי, אמר לה בימי ליבונך מהו אצלך, אמרה לו אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקירוב בשר, ולא עלה על לבו לדבר אחר, אמר לה ברוך המקום שחרגו, שלא נשא פנים לתורה, שנאמר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב.²⁵

ב. השוואת הנוסחים

גרעין המעשה דומה בכל המקורות. מדובר על אדם או תלמיד שככל הנראה היה תלמיד חכם. לאחר שמת בחצי ימיו, אלמנתו מחפשת סיבה למותו. אליהו²⁶ שואל על התנהגות הזוג בימי הנדה ובימי הליבון. לאחר קבלת התשובות, מברך אליהו על מות הבעל שניצל מעבירה חמורה. בטבלה הבאה נראה את המשותף והשונה בין המקורות.

מסכת שבת	אליהו רבה	אבות דרבי נתן	מדרש זוטא-רות
מעשה בתלמיד	מעשה באדם	מעשה אדם	מעשה באדם
מת בחצי ימיו	נכנס לבית עולמו בחצי ימיו	מת בחצי ימיו	מת בחצי ימיו

²⁵ ויקרא יח, יט.

²⁶ לא ברור אם זה תנא ששמו אליהו, או שמא מדובר על אליהו הנביא.

מסכת שבת	אליהו רבה	אבות דרבי נתן	מדרש זוטא-רות
נוטלת תפילין ומחזרתם בבתי כנסיות ובתי מדרשות	ונעשת אשתו כשוטה, והיתה מחזרת על פתחי חבירים של בעלה	נוטלת תפילין וחוזרת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות	נוטלת תפילין ומחזרת בבתי מדרשות
אמרה להם : כתיב בתורה...	אמרה להם, רבותי, בעלי קרא..	והיתה צועקת ובוכה ואמרה להם : רבותי כתוב בתורה	אמרה כתיב...
בימי נידותיך	כשאת בנדתך כל אותם ג' ימים ראשונים	בשעת נידה מה היה אצלך	בימי נדותך

מדרש זוטא-רות	אבות דרבי נתן	אליהו רבה	מסכת שבת
חס ושלוש שאפילו באצבע קטנה לא נגע בי	חס ושלוש, שלא נגע בי אפילו באצבע קטנה שלו, אלא כך אמר לי - אל תגעי בכלים שמא תבא לידי ספק	היה אומר לי, דחי כל אותן הימים שאת רואה בהם דם, ושבי שבעה נקיים שלא תבואי לידי הספק	חס ושלוש, אפילו באצבע קטנה לא נגע בי
בימי ליבונך מהו אצלך	כל אותם ימים האחרונים מהו אצלך	באותן הימים לבנים מהו אצלך שמא הסכתה לו את שמן בידך, ונגע בו ביד אפילו באצבעו הקטנה	בימי לבונך

מסכת שבת	אליהו רבה	אבות דרבי נתן	מדרש זוטא-רות
אכל עמי, ושתה עמי, וישן עמי בקירוב בשר	חי ראשך, רחצתי לו רגליו וסכה אני לו שמן, וישינה אני עימו במטה	אכלתי עמו ושתיתי עמו, וישנתי עמו בבגדי על המטה ובשרו לא נגע בבשרי	אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקירוב בשר
ולא עלה על לבו לדבר אחר	אבל לא נתכון לדבר אחר	אבל לא הסיח דעתו לדבר אחר	ולא עלתה דעתו על דבר אחר
ברוך המקום שהרגו, שלא נשא פנים לתורה, שהרי אמרה תורה...	ברוך המקום שאין לפניו משוא פנים, שכך כתוב בתורה...	ברוך המקום שהרגו, שכך כתוב בתורה...	ברוך המקום שהרגו, שלא נשא פנים לתורה, שנאמר...

בכל המקורות הבעל מתואר כלמדן "קרא הרבה שנה הרבה, שימש ת"ח". בגמרא הוא מכונה תלמיד. באליהו רבה לא מוזכר ששימש ת"ח הרבה. באליהו רבה האשה נעשית כשוטה ומחפשת תשובה למות בעלה בבתי חבריו. באבות דרבי נתן ובגמרא האלמנה נוטלת תפיליו של הבעל ומחזרת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ומצטטת פסוק מן התורה.

בכל המקורות אליהו מבחין בין שתי תקופות שהאשה אסורה לבעלה, ההבדלים מובעים בטבלה דלעיל. באליהו רבה התקופות הן: בשעת נידה, ובאותם ימים לבנים, ובאבות דרבי נתן התקופות מחולקות: בשעת נדת, ובאותם ימים אחרונים. לפי תשובתה של האשה בכל הנוסחאות ניתן להבחין בהתנהגות שונה בשתי התקופות. בימי הנדה יש הרחקה קיצונית ביותר בין בני

הזוג. אין נגיעה "אפילו לא באצבע קטנה", ובאבות דרבי נתן יש יותר מרמז להרחקת האשה מנגיעת כלים.

בימי הליבון (או ימים אחרונים) כל המקורות מציינים שינה במיטה אחת. הגמרא מציינת בקירוב בשר. באבות דרבי נתן "בשרו נגע בבשרי", ומצויין שהיא ישנה בבגדיה. באליהו רבה מוזכרות פעילויות האשה הדורשות נגיעה, כגון רחיצת רגלים וסיכת הגוף בשמן. בגמרא ובאבות דרבי נתן מוזכרות אכילה ושתיה ביחד. למרות הקירבה בימי הליבון, בכל המקורות מודגש שלא עלה על דעתו או לבו או כונתו ל"דבר אחר".

ג. שאלות העיון המתעוררות

נמנה את השאלות העקרויות המתעוררות לאחר עיון במקורות השונים של המעשה:

1. אם הבעל היה תלמיד חכם, או למדן, איך יתכן שלא ידע את ההלכות הקשורות להרחקות?
  2. מה המשמעות של התפילין - מדוע נוטלת אותם האשה?
  3. מדוע אליהו מבחין בין שתי תקופות של הרחקות, ומהי משמעותם של שמות התקופות?
  4. מדוע התנהגותם של בני הזוג שונה בשתי התקופות, ולפי מה הם קבעו את אופן התנהגותם?
- לפני שנוכל לנסות להשיב על השאלות הללו, נביא רקע היסטורי-הלכתי של אותה תקופה שבה התרחש המעשה.

ד. הרקע ההיסטורי וההלכתי

כדי להגיע להבנת התנהגותם של בני הזוג במעשה, ראוי תחילה לסקור בקיצור את השתלשלותן של הלכות נדה מתקופת המקרא ועד ימי המעשה. המקורות במקרא מועטים בלבד. בספר ויקרא (יה, יט) כתוב: "ואל-אשה בנדת טמאתה לא תקרב לגלות ערותה". מקור שני בספר ויקרא (טו, יט): "ואשה כי-תהיה זבה דם יהיה זבה בבשרה שבעת ימים תהיה בנדתה וכל-הנגע בה יטמא עד-הערב".

בבראשית (לא, לה), מביא הרמב"ן הסבר למלים של רחל: "ותאמר אל-אביה אל-יחר בעיני אדני כי לוא אוכל לקום מפניך כי-דרך נשים לי ויחפש ולא מצא את-התרפים". כתב הוא:

אל יחר בעיני אדני כי לא אוכל לקום מפניך - לא הבינותי מה התנצלות זה, וכי הנשים אשר להם האורח לא יקומו ולא יעמודו, אולי אמרה כי ראשה ואבריה כבדים עליה והיא חולה בבא הארח כי כן דרכן, וכל שכן במעטות הלידה כרחל שדמיהן מועטין והארח יכבד עליהם מאד.

והנכון בעיני כי היו הנדות בימי הקדמונים מרוחקות מאד, כי כן שמן מעולם "נדות" לריחוקן, כי לא יתקרבו אל אדם ולא ידברו בו כי ידעו הקדמונים בחכמתם שהבלן מזיק, גם מבטן מוליד גנאי ועושה רושם רע כאשר בארו הפילוסופים... והיו יושבות בדד באהל לא יכנס בו אדם, וכמו שהזכירו רבותינו בברייתא של מסכת נדה... ואסור ליהנות ממעשה ידיה... ולכך אמרה רחל ראויה הייתי לקום מפני אדוני לנשק ידיו, אבל דרך נשים לי ולא אוכל להתקרב אליך, וגם לא ללכת באהל כלל שלא תדרוך אתה עפר רגלי, והוא החריש ממנה ולא ענה אותה כי לא היו מספרים עמהן כלל מפני שדבורה טמא.

הרמב"ן בפירושו על ויקרא (יב,ד) "ושלשים יום ושלשת ימים תשב בדמי טהרה בכל-קדש לא-תגע ואל-המקדש לא תבא עד-מלאת ימי טהרה", כותב:

והנכון בעיני, כי האשה בימי ראייתה תקרא נדה בעבור שינדזה וירחיקוה כל בני אדם, והאנשים והנשים ירחקו ממנה, ויושבת בדד לא תספר עם בני אדם כלל, כי גם דיבורה טמא אצלם, והעפר אשר תדרוך טמא להם כעפר רקב עצמות המת, והזכירו זה גם רבותינו, ואף מבט שלה מוליד היזק, וכבר הזכרתי זה בסדר ויצא יעקב (בראשית לא לה). והיה משפט הנדות לשבת באהל מיוחד. והוא מאמר רחל לאביה (שם) כי לא אוכל לקום מפניך כי דרך נשים לי, כי מנהגן שלא תלך ולא תדרוך כף רגלה על הארץ. ולכך החמירה התורה במושב הנדה והמשכב יותר מן המגע.

במשנה לא כתוב במפורש שהיו מרחיקים את הנידות, אבל רמז לכך מופיע באחת הנוסחות של משנה מסכת נדה ז,ד: כל הכתמים הנמצאים בכל מקום טהורין, תוך מן הנמצאים בחדרים, ובסביבות בית הטומאות. לפי אלבק²⁷: "בית הטומאות, בנוסח אחר: בית הטומאות, בית מיוחד לנשים נידות". בהערות לפרק שביעי בסוף הספר²⁸ מוסיף אלבק:

27 תנך אלבק, "ששה סדרי משנה", סדר טהרות, מס' נדה, פרק ז, משנה ד, הוצאת מוסד ביאליק, ת"א, 1959, עמ' 397.

28 תנך אלבק, שם, הערות, עמ' 588-589.

בית הטומאות - והיה משפט הנידות לשבת באהל מיוחד וכו', וכן נהוג עד היום אצל הרבה מעמי המדבר, וכן הוא חוק זרתושתרה²⁹, ואף הפלשים נוהגים כך. בתוספתא עתיקתא³⁰ מביא העורך מלים מקבילות למלה נדה, כמו: גלמודה, מובדלת וכו'. כלומר, האשה מנודה מביתה באותה תקופה. כל הכיוונים האלה והוראותיהם העקריות יוכיחו למדי, כי חשבו את האשה בימי נדותה לחולה, עזובה, ועצובת רוח, למנודה ואינה ראויה לביאה, ולנדתה מביתה, והכינוי היותר נכון לה הוא נדה.

על פי האמור, ראינו שמתקופת המקרא ועד תקופת התנאים, אשה נדה היתה מרוחקת מביתה. בערך בתקופת התנאים ולאחר מכן חל השינוי בדיני הנדה והזבה.

המאירי³¹ מסכם את הלכות נדה לשלשה שלבים: הראשון - נדה של תורה, השני - נדה של חכמים, והשלישי - נדה של בנות ישראל. כלומר חכמים החמירו על דברי תורה ובנות ישראל החמירו על דברי חכמים. לפי דין תורה, אשה צריכה למנות בדין נדה, בדין זבה קטנה ובדין זבה גדולה. לאחר סיום ז' ימי נדה מתחילים ימי זיבה. זבה הרואה יום אחד באותם ימי זיבה ופוסקת, טובלת למחרת וטהורה לביתה. וכך בכל ימי זיבה שהם י"א יום. האשה היא בגדר זבה קטנה או "שומרת יום כנגד יום". אם האשה רואה ג' ימים רצופים היא נקראת זבה גדולה. היא מפסיקה מן הטומאה רק לאחר שסופרת ז' נקיים (לאחר היום שפסקה ראייתה) וטובלת.

עד כה ראינו הלכות נדה וזבה לפי התורה. במשך הזמן חלו שינויים. המאירי³² מונה שתי סיבות לשינויים בהלכות:

- א. "מפני שמצאן טועות בענין הוסתות בין ימי נדה לימי זיבה.
  - ב. שהיה לב חכמים מתמעט שלא הכירו בין דם טמא לדם טהור.
- לפי דברי המאירי, חכמים ידעו לפנים להבחין בין דם טמא לדם שממנו ראוי להתחיל במנין שבעה ימי נדה, לבין מראה של דם טהור.

29 עיי מורה נבוכים, ח"ג, פרק מז.

30 נתפרסמה על ידי רח"מ הורוביץ, תוספתא עתיקתא, פרנקפורט, תר"ץ, פתחי נדה 2.

31 בית הבחירה, לרי' מנחם ב"ר מאיר, הוצאת קדם, ירושלים, תשי"ל, עיי ר' אברהם סופר, מסכת נדה, עמ' 288.

32 בית הבחירה, הוצאת המכון התלמוד הישראלי השלם, עיי ר' שמואל דיקמן, ירושלים, תשכ"ה, מסכת ברכות, עמ' 112.

אחר כך נתמעט לבן של חכמים מפני כובד הגלויות ותכיפות הצרות וחששו שמא יטעו... שהרי אפשר שתראה האשה ז' ימים, וכל ששה ראשונים מהם דם טהור... ונמצא שביעי שלה שהוא ראשון, וסבורה לטבול בלילה, והיא צריכה לישוב עוד ו' ימים... הגע בעצמך שיצאה מז' של נדה ונכנסה לימי זיבה של י"א יום וכלתה מקצתם בלא ראייה, ואחר כך ראתה ג' רצופין בסוף יא, והם ט, י, ויא. מכיון שכבר עמדה רוב ימי זיבה בטהרה סבורה היא שתחילת נדה ולא תמנה ז' נקיים. לפיכך עמד רבנו הקדוש והתקין שכל שראתה יום א', תשב ו' נקיים אחריו, ראתה ב' תשב ו' נקיים אחריהם, כל שראתה ג' רצופין תשב ז' אחריהם... בנות ישראל החמירו עוד, תקנו לעצמן שכל ראייה שתראה יהיו חוששות לזיבה גמורה, ואפילו דם טפה כחרדל... כדי למנות עליו ז' נקיים.

ההחמרה של "בנות ישראל" הפכה מאוחר יותר להלכה, וכך כתב המאירי³³:
 "וקבלוהו חכמים מהם וקימו את דבריהם ועשוהו כהלכה פסוקה."

ראינו שלפי דין תורה, אשה טובלת לאחר סיומם של שבעה ימי נידה. אם היא הופכת להיות זבה גדולה, היא טובלת פעם נוספת בסיום ספירת ז' נקיים. במשך הזמן, בגלל הסיבות שנמנו לעיל, חכמים קבעו שלאחר ראייה של יום אחד או שנים תספור האשה ששה ימים נוספים, ואם ראתה ג' רצופים, תספור ז' ימים. בנות ישראל החמירו על עצמן וספרו ז' נקיים לאחר כל ראייה. אבל עדיין היתה תקופה, אולי תקופת מעבר, שנשים המשיכו לטבול לאחר ז' ימי נידה, ופעם נוספת לאחר ז' ימים נקיים. כנראה שכך נהגו עד שחדר והשתרש המנהג לטבול פעם אחת לאחר סיום ז' נקיים.

ועתה נבדוק את המעשה שבאגדה לאור הרקע ההיסטורי-הלכתי שסקרנו.

ה. הבנת המעשה לאור הרקע ההיסטורי

בספר המנהיג³⁴ יש התייחסות ל"מעשה בתלמיד אחד". לפי מחבר הספר "הגדה זאת בכל ספרי העולם."³⁵ הוא מוסיף לפרש:

33 שם, עמ' 113.

34 ר' אברהם ן' ירחי, ספר המנהיג, מהד' יצחק רפאל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ח, חלק שני, סי' קיט, עמ' תקמו.

35 לא ברורה לי כוונתו, אולי לעובדה שהמעשה ידוע מספרי אגדה נוספים, כפי שהביאונו לעיל.

אלא יש לפרש שזה המעשה אחר תקנת (עזרא) ר' זירא הוה, וטבלה האשה אחר נידתה כדין נידות דאורייתא וספרה ז' נקיים כתקנת ר' זירא לטבל אחריהם. ושאלה אליהו ז"ל, בימי נידותיך כל ז' של ראייה ראשונה קודם טבילת הנידה מהו אצלך ? חס ושלוס לא נגע בי... לפני הטבילה. בימי ליבונך אחר טבילת הנידות מהו אצלך ? אכל עמי ושתה עמי וגו'... ברוך ה' שהורגו שהרי אמרה תורה וכו'... כלומר ומאחר שהחמירו בזבה ועדיין לא טבלה אחרי הנקיים ז' כי אם אחרי שבעת ימי הנידות.

בהערותיו בקטע הזה כותב המהדיר³⁶: "אבל רבנו יעקב פירש שזה המעשה לאחר שהחמירו בנות ישראל על עצמן כדרי' זירא, והיו טובלות לסוף ז' של ראייה ראשונה כמנהג הראשון לנדה דאורייתא והיו סופרות ז' נקיים לחומרת ר' זירא וטובלות פעם שניה לסוף ספירתן."

כעת ניתן לענות על השאלות השלישית והרביעית שהצבנו בהתחלה. אליהו מבחין בין שתי תקופות: נידה וליבון, כי כך היה במציאות של זמנם. השם "נידה" עדיין נשא את האופי של נידה דאורייתא, ולכן היו טובלות בסיום ז' נקיים. השם "ליבון" מתייחס לתקופה של ז' ימים נקיים כתקנת ר' זירא לטבול אחריהם. התנהגות בני הזוג היא בהתאם לתקופות השונות. בתקופת הנדה החמירו יותר בהרחקות, ואילו בתקופת ימי ליבון הקלו. וממשיך ספר המנהיג³⁷ לכתוב:

השיב רבי יעקב מ"כ על הליבון כבר היו רגילות הנשים לטבול לאחר שבעת ימי נדתה, ולאחר כך היו סופרות ז' נקיים וטובלות משום חומרא דר' זירא, ואז היו מקילות בליבון משום דאמרי בשלהי נדה אמינא לך איסורא ואת אמרת לי מנהגא, היכא דאחמור אחמור, היכא דלא אחמור לא אחמור והיו אומרות דמשום חומרא לא גזרינן משום הרגל עבירה אלא איסור תשמיש לבדו, אבל היכא דלא טבלו,.... פי' שהרי בדור הזה שלא נהגו לטבול לאחר ימי הנדה לפני ז' נקיים אין בין ימי הליבון לימי הנדה ולא כלום, דאסור להקל בימי ליבון כימי הנדה, בודאי אין ספק בדבר.

36 שם, עמ' תקי"ב.

37 שם, עמ' תקי"ב-תקי"א.

ראינו לפי המובא בספר המנהיג שהיתה תקופה שהקלו בימי הליבון ונמנעו מתשמיש בלבד. וכך מסוכם הנושא באנציקלופודיה Judaica (כאן בתרגום לעברית) כרך 12 עמ' 1146:

הדבר ברור מן המקורות, שבמשך שבעת הימים הנקיים רק יחסי אישות היו אסורים בהתחלה (בימים קדמונים) בהשוואה לאיסור של כל קירבה גופנית במשך ימי המחזור הוסתי. במשך הזמן, הורחב האיסור האחרון של קירבה גם בימים ה"נקיים", ועל כן נחשבו הימים הללו בפועל לימי טומאה (עפ"י שבת יג, א).

כנראה היתה תקופת מעבר בין לפני תקנת ר' זירא ובי לאחר תקנתו. בתקופת מעבר שעדיין לא פשטה התקנה, יש שהמשיכו לנהוג כמו לפני התקנה. וכך נוכל לענות על השאלה הראשונה המתייחסת לאי ידיעת התלמיד את הלכות ההרתקות. אותו תלמיד חי בתקופה שעדיין לא פשטה תקנתו של ר' זירא ולכן הקל בימי הליבון.³⁸

ידידה דינרי במאמרו על מנהגי טומאת הנדה³⁹, מביא רקע היסטורי לתקופה שלאחר חורבן הבית השני. דבריו מאירים את עינינו לגבי הבנת התנהגותו של התלמיד במעשה שלטו. לפי דבריו, בארץ ישראל שמרו על אכילת חולין בטהרה זמן רב לאחר החורבן. הטבילה של האשה לאחר שבעת ימי ראייתה היתה מתירה אותה לאכול חולין בטהרה. דינרי מביא את פירושו של הראב"ד על הספרא לפרשת ויקרא. הוא מחלק את התקופה שאוסרת את האשה על בעלה לשניים:

1. ימי חומרן - הם ימי הראיה,
2. ימי קולן - ימי ליבון.

בימי ראייה "יתבא לגיסא", אינה עושה מלאכת בעלה ואינה כוחלת ופוקסת, כלומר יש הרחקה כללית. בימי ליבונה מותר לה לכחול ולפקוס... שאיסור קישוט אין משום חשש התקרבות (שהרי בימי ליבונה חשש זה גדול יותר), אלא חלק מן הנידוי הכללי. ימי ראייתה הם ימי חומרין, שאז היא חייבת בריחוק מוחלט, מה שאין כן בימי ליבונה, ולכן הם ימי קולן. דינרי מביא את המעשה

38 לפי זה היה קצת בגדר שוגג, ולכן קשה מדוע "ברוך המקום שהרגו".

39 ידידה דינרי, "מנהגי טומאת הנדה - מקורם והשתלשלותם", תרביץ מט, תש"ב, עמ' 324-302.

בהחזקת תלמיד, וסובר שמשמע מהסיפור שיש להקל בימי ליבון יותר מבימי הנדה:

במה קלים למעשה ימי ליבונה מימי ראייתה? יש להניח שהחבדל היה בתחום ההרחקה. נוהג ההרחקה היה קיים רק בימי ראייתה ולא בימי ליבונה, ואלוהו התייחס אל הנוהג המעשי והלך מן החמור אל הקל.

1. עיונים הלכתיים

1. ראשונים

הרי"ף בפירושו על הגמרא שבת פ"א (ו, א מדפי הרי"ף) מביא את המעשה. מכיון שהרי"ף הדגיש את האספקט ההלכתי של הגמרא אפשר להסיק שנתן משמעות וחשיבות הלכתית למעשה. הרי"ף על הרי"ף ד"ה תנא דבי אליהו מעורר את השאלה: איך יתכן שתלמיד חכם יקל בימי ליבון?

ואם תאמר האי תלמיד ששמש תלמידי חכמים הרבה, היאך היה מקל יותר בימי ליבון מבימי נדות? והא אמרינן - בנדתה תהא עד שתבא במים? יש לומר בימי ליבון דאמרינן הכא - היינו משכלו שבעת ימים מתחילת ראיית נדתה מדאורייתא טובלת מיד וטהורה דלנדה לא בעינן נקיים, ובנות ישראל הוא שהחמירו על עצמן לישב על כל ראייה שבעת ימים נקיים, והאי תלמיד היה מטביל אשתו לסוף ימי נדות של תורה ולאחר טבילה זו היא מותרת לגמרי מן התורה - ומדרבנן הוא דאסורה עד שנשלמו לה שבעת ימים נקיים וגדרן של חכמים בלבד הוא שפרץ בהן לקירוב בשר ולפיכך נשכו נחש. לפי הרי"ף, אותו תלמיד עבר רק על איסור דרבנן, ולכן נענש בגדר של "כל הפורץ גידרן של חכמים ישכנו נחש".

הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה יא, יח מפרט את ההלכות הקשורות לדיני הרחקות. בדבריו הוא מזכיר ביטוי לשוני שהופיע במעשה - "לא יגע בה אפילו באצבע קטנה":

ואסור לאדם שידבק באשתו בשבעת ימים נקיים אלו ואע"פ שהיא בכסותה והוא בכסותו ולא יקרב לה ולא יגע בה אפילו באצבע קטנה, ולא יאכל עמה בקערה אחת, כללו של דבר ינהוג עמה בימי ספירה כמו שינהוג בימי נדה שעדיין היא בכרת עד שתטבול כמו שביארנו.⁴⁰

40 השגת הראב"ד, שם: אנו נוהגים אפילו על שלחן אחד וכן כתב רב אחא ז"ל.

המגיד משנה מסמיך את דברי הרמב"ם לגמרא במסכת שבת: "זה ברור בגמרא שם (יג) שימי ליבונה וימי נדתה שווים וכן הסכימו ז"ל."
 רש"י לא בא בטענות נגד התלמיד ואיננו מאשים אותו בזלזול חכמים, אלא מפרש שכך היה סבור אותו תלמיד, שבימי ליבון יש הקלות: "ויספר דשרי בהכ"י".

התוספות בשבת שם ד"ה בימי מזכירים את התלמיד, ומשבצים את המעשה בתקופה שבה היו טובלות פעמיים. התוספות מביאים דוגמא של שמואל, שבימי ליבון אשתו היתה מוסרת לו חפץ ביד שמאל - בשינוי. כנראה שהיו מקילים באותה תקופה בהעברת חפצים. לדבריהם גם רש"י, שנהג איסור להושיט מפתח מידו לידה בימי נידות, מעורר את השאלה - האם אחרים לא נהגו כך לאיסור?

בימי ליבונך מהו אצלך - לא משום שיש לחלק בין נדות לליבון...אלא לפי שידע אליהו שכך היה המעשה, ור"ח ורש"י בפרק אע"פ גבי שמואל מחלפא ליה דביתהו בידא דשמאלא היינו בימי ליבונה....

ור"ת פירש שהיו רגילים לטבול שתי טבילות - אחת לסוף שבעה לראייתה שהיא טהורה מדאורייתא בהך טבילה, ואחת לסוף ימי הליבון, לכך היה מקל אותו האיש...ורש"י היה נוהג איסור להושיט מפתח מידו לידה בימי נדות.

ונראה לר"י שיש סמך מסד"ר אליהו דקתני אמר לה שמא הבאת לו את השמן, שמא הבאת לו את הפך...ונוגע בך באצבע קטנה...

התוספות ממשיכים ומביאים עוד שתי דוגמאות של חכמים, שכדי להעביר חפץ לאשה מידם, היו מניחים אותו על גבי משהו ואז האשה היתה לוקחתו. אמנם לפי תוספות יתכן שמדובר היה לגבי מזיגת הכוס - שהוא דבר המעורר חיבה, אבל בדברים אחרים לא נהגו כך, ואותו תלמיד היה מקל בדברים כגון אכילה ושתיה אבל הקפיד על השכיבה:

ומפרק אע"פ דאמר אביי מנחא ליה אפומיה דכובא, ורבא מנחא ליה אבי סדיא, אין ראייה כי שמא דוקא במזיגת הכוס שיש חיבה יותר כדאמר התם, אבל שאר הדברים לא. ומהכא דקאמרי "אכל עמי ושתה עמי" יכול להיות שלא הקפיד אלא על השכיבה.

גם הרא"ש (שבת פ"א סי' לב) כמו הר"י והרמב"ם לפניו, שם דגש על הצד ההלכתי של הגמרא. המעשה איננו מובא בשלימותו, אבל יש התייחסות לאספקטים ההלכתיים. הוא מברר את הנושא של העברת חפץ מיד ליד, ומסביר למה נחשבה "אכילה ושתיה עמה" כקולא באותו זמן.

ואם יכול לקבל חפץ מידה כתבתי בפרק אע"פ (סי' כב) ומה שרגילין עכשיו לאכול עם אשתו נדה בשולחן אחד - לפי שבימיהם היו רגילים לאכול כל אחד לבדו על שולחן קטן, וכשאשתו עמו על אותו⁴¹ קטן נראה דרך חיבה... אבל האידנא שכל בני הבית אוכלין על שולחן אחד, אינו דרך חיבה, ויש שעושין היכר ביניהם.

בניסוח ההלכתי של הטור יו"ד סי' קצה לגבי הרחקות בימי טומאה מורגשת היטב השפעת המעשה, אע"פ שהמעשה איננו מוזכר כלל בצורה ישירה. כמו כן מורגשת השפעת הרא"ש בדבריו:

חייב אדם לפרוש מאשתו בימי טומאתה עד שתספור ותטבול ולא מתשמיש לבד אלא בשום דבר לא יתקרב אליה אפילו בדברים אם מרגילים לערוה לא ידבר בהם עמה אבל מותר להתייחד עמה ולא יגע בה אפי' באצבע קטנה ולא יושיט מידו לידה שום דבר ולא יקבלנו מידה ולא יאכל עמה על השלחן ואצ"ל בקערה א' ודוקא בימים הראשוני' שהיו להן שלחנות קטנות כל אחד לבד על שולחנו אבל האידנא שרגילין רבים לאכול על שלחן אחד מותר.

2. אחרונים

בעל בית-יוסף על הטור מקשר בין אכילה לשתיה בדיני הרחקות לבין המעשה: "דתנא דבי אליהו דאמרה אכל עמי ושתה עמי. חידושי המהרש"ל על הטור קובע כלל, שאין להבחין בין ימי נידה לבין ימי ליבון. הוא מנסה להבין את התנהגותו של אותו תלמיד שהקל בימי ליבון: "ומשהיקל אותו חסיד אומר ר"ת לפי שהיו רגילין לטבול אחר שבעה".

ההלכות של הרחקות בשולחן ערוך (יו"ד סי' קצה) מקוצרות, בהתאם למגמת הקודיפיקציה של מרן המחבר ר' יוסף קארו. אבל בהחלט ניתן להרגיש ולחוש את השפעת המעשה בניסוח ההלכתי:

סעיף ב - לא יגע בה אפילו באצבע קטנה, ולא יושיט מידו לידה שום דבר ולא יקבלנו מידה, שמא יגע בבשרה. (וכן על ידי זריקה מידו לידה או להיפך, אסור).

סעיף ג - לא יאכל עמה על השלחן אא"כ יש שום שינוי שיהיה שום דבר מפסיק בין קערה שלו לקערה שלה, לחם או קנקן, או שיאכל כל אחד במפה שלו.

בספר תורת השלמים על השולחן ערוך, מסיק מסקנה הלכתית על ידי דיוק במעשה:

לענין שתיה - וכן יש קצת ראייה מהא דכתבו הפוסקים דהיא מותרת לשתות כדאמרי בפ"ק דשבת גבי עובדא דאליהו, אכל עמי ושתה עמי ולא אמרה אכלתי עמו ושתיתי עמו.

דיוק זה אינו קיים לפי הנוסח המובא באבות דרבי נתן, שם כתוב: "אכלתי עמו ושתיתי עמו."

הגר"א בביאורו לשו"ע מנסה לברר מהו חטאו של אותו תלמיד ששתה עמה ואכל עמה. הוא מגיע למסקנה:

ממ"ש (שבת יג) אכל עמה ושתה עמה ולא הזכירו בגמרא שלא לצורך - אלא דעל כולן אמר אליהו ז"ל ברוך המקום וכו' - ושתה - היינו ששתה אחרת, וכן באכילה.

שונה הסברו של הגר"א מהסברם של הרא"ש והטור, הביאו השערה הסטורית לגבי אכילה על השולחן, כשלפנים כל אחד אכל על שולחן קטן. ההקלה של התלמיד לפי הגר"א, היתה בכך שאכל עמה לאחר שאכלה משיורי מאכלה, וכן משיורי שתיתה, דבר שמראה חיבה, וכנראה שהיה אסור בימי ליבון.

בעל הספר סדרי טהרה מזכיר בנוסף לדברי ר"ת שהיו פעם שתי טבילות, את הרא"ש שאמר שהיו שתי טבילות משום טהרות. לדבריו גם במקומות מחוץ לארץ ישראל, שלא היה שייך הנושא של טהרות, עדיין נהגו לטבול פעמיים, כמו שאמרו התוספות, שאשתו של שמואל נהגה כן בבבל ולא היו שם טהרות.

בדורות האחרונים בטלוהו להני ב' טבילות משום דהוי תומרא דאתי לידי קולא, שיבואו לידי מכשול להקל באיסור דרבנן כמו שנכשל בזה אותו תלמיד...

בפירוש על עין-יעקב (שבת שם), עומד על משמעות נטילת התפילין. התפילין כמו הציצית והמזוזה ביחד מסמלים הגנה כנגד החטא. האשה רצתה להפריח את החשדות נגד בעלה, ולכן נטלה את התפילין כהוכחה לצדקותו, ובכך בקשה רחמים על נשמתו:

דלכך נטלה תפיליו...כי ציצית נקברין עמו ומזוזה בבית קבוע...כיון שהיה בו חוט המשולש בודאי לא חטא דלכך נטלה תפיליו כדי שלא יחשדו אותה

שעשתה כן לשחוק וללעג על ד"ת וחכמים כיון שמת בעלה בענין רע...
להראות שכוונתה רק שיתעוררו על הספד ונשמתו.

3. שאלות ותשובות

התשב"ץ (ח"ג סי' מב) עסק בפרטי שאלה של שינה במטה אחת, בהקבלה
לסיפור המעשה בההוא תלמיד, וזה לשון השאלה:

שאלת: נדה מהו שתישן עם בעלה במטה אחת! ולאו דוקא עם בעלה במטה
אחת ביצוע אחת חלילה ואפי' הוא בבגדו והיא בבגדה, דדבר ברור הוא
דכתיב ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב שום קריבה בעולם.
לאחר שהוא אוסר בדרך כלל שינה במטה אחת, הוא כותב:

ואם היא מטה קבועה דרך בנין במעזיבה, או אפי' בקורות קבועין בכותל,
והמטה היא ארוכה שתציע מטתה במרגלית בעלה בלי קירוב למרגלותי
ודאי מותר הוא. וכן נוהגי' היתר בזה, שאין זה אלא כמי שמציע מטה אצל
מטה בקרקע הבית, דמאי שנא.

בתשובת בנימין זאב סי' קיב (פיסקה חמישית) מודגשת הטענה שהתלמיד שגג
במעשיו ועל ידי כך פרץ גדרי חכמים. על השאלה מדוע שאל אליהו את האשה
בין נידות לליבון, הרי משום חומרת דר' זירא אין לחלק ביניהם, משיב המחבר,
שאליהו רצה לדעת מדברי האשה אם הבעל היה מזיד או שוגג, ומתשובתה הבין
שלא היה מזיד אלא שוגג, כי היה סבור "דבהכי שרי". אליהו השיב לאשה "ברוך
המקום שהרגו", מכיון שאותה טבילה לא הועילה, כי אם כן, למה לא היה
משמש מטתו עמה?⁴² יתכן שהתלמיד שמע על החומרה אבל לא הקפיד לשמור

42 תשובה לשאלה זו מובאת בשו"ת רב-פעלים יו"ד סי' טז, פיסקה שלישית: כמו שאירע לאותו
תלמיד ששנה הרבה ושמש תלמידי חכמים הרבה ומת בחצי ימיו שהיה מקל בימי לבונה ולא
בימי נדתה, כדאיתא בפרק קמא דשבת. וכתב רבינו תם ז"ל, שאי אפשר לתלמיד ששמש
חכמים הרבה שלא ידע לדרשת רבי עקיבא בפסוק והדוה בנידתה - לעולם תחיה בנדתה עד
שתבא במים. וכיון שלא היה מקל בימי נדתה, לא היה לו להקל בימי לבונה, שהרי כיון שלא
טבלה בנדתה היא. אלא ודאי טובלת היתה לטהרות בסוף ימי נדותה של תורה, דהיינו לאחר
שבעה מתחלת ראייתה, ואחר כן היתה סופרת שבעה נקיים וחוזרת וטובלת לבעלה. ואותו
תלמיד, כיון שטבלה ראשונה והיא טהורה כדין תורה, היה מקל לישן עמה בקרוב בשר קודם
מלאות לה שבעה נקיים, ופרץ גדרן של חכמים, ולכן מת בחצי ימיו. ונראה שנהגו בטבילה זו
בדורות הראשונים משום טהרות, כמו שהיו מטבילין את הקטנות, כדאיתא במסי' בנות
כותיים.

אותה בשלימות. מכיון שלא חש על הטבילה שאחר ימי ליבונה, מת שהרי עבר על דברי חכמים:

דהכי איתא פ"ק דשבת מההוא תלמיד דקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו, בשביל דלא חש על גדרן של חכמים כדלקמן, וכמו שפירש הר"ן ז"ל. ומעתה, יש להקשות על ההוא תלמיד דשנה הרבה וקרא ושימש ת"ח, היאך היה מיקל ביומי דליבון מיומי דנידות, דהכי משמע מהתם מתשובת אשתו לאליהו ז"ל, ששאלה כשנתארח אצלה דשאל אותה בימי נדותיך מהו אצלך, והשיבה לו אפילו באצבע קטנה, בימי ליבונך מהו אצלך, אמרה לו אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקירוב בשר ולא עלתה דעתו על דבר אחר, דהיינו תשמיש המטה. והשיב לה אליהו ז"ל ברוך המקום שהרגו שלא נשא פנים בתורה, שהרי אמרה תורה ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. וכי נעלם מההוא תלמיד מאי דאמרינן בשבת פ"י במה אשה יוצאה "והדורה בנדתה" - זקנים הראשונים אמרו כו' עד אלא מה ת"ל והדורה בנדתה בנדתה תהא עד שתבוא במים, כלו' תהא בטומאתה עד שתבוא במים לטבול, ואפי' שעברו ז' שלה ופסק מעיינה, והיאך היה אוכל ושותה עמה וישן עמה בקירוב בשר, והלא כל שאסוי בימי נידות אסור נמי בימי ליבון עד שתבוא במים? וי"ל דההוא תלמיד דהוה אכיל ושתי בהדא בימי ליבון - היינו משכלו יומי ז' מתחילת ראיית נדתה, דמדאורייתא טובלת מיד כשכלו ז' יומי דנדותה וטהורה היא, דלנדה לא בעינן ז' נקיים מדאורייתא, אלא משהחמירו בנות ישראל על עצמן לישב על כל ראייה וראיה ז' נקיים הוא ההוא גזרה, כדמייתי בנדה פרק התנוקת מדרבי זירא, ובברכות פרק אין עומדין, ובמגלה פ"י בני העיר. והאי תלמיד היה מטביל את אשתו לסוף ימי נדות דדאורייתא, ולאחר הטבילה היתה מותרת לגמרי מהתורה קודם גזרה דר' זירא, אבל מדרבנן הוא דאסירא עד תשלום שבעה נקיים.

החתם סופר (יו"ד סי' קצד) כתב על המעשה, בהתייחסותו לשאלה מה היתה טעותו של אותו תלמיד:

ועי"ד צחות י"ל ג"כ במס' שבת י"ג ע"ב, בעובדא דההיא תלמיד, י"ל דהאי תלמיד קיל בעיניו ימי ליבונה, דהוה ס"ל מן התורה לא בעי טבילה לבעלי, דדרשא ד"ותהי נדתה עליו" לא משמע ליה, דלא שייך לומר רמז לפורש באבר חי שלא נזכר בפי עריות כלל, ע"כ לא נ"ל האי דרשה. וכיון שלא נזכר בפי טהרות שום רמז מאיסורא לבעלה, ע"כ לא נ"ל טבילת נדה לבעלה מן התורה רק מדרבנן. ע"כ הי' קל בעיניו... והאי תלמיד לא משמע ליה "לא

תקרב" - לא תפרש, והיינו דקאמר אלי' ז"ל שלא נשא פנים בתורה, דכתיב
 "אל אשה בנדת טומאתה לא תקרב."

גם בעל ויקרא-אברהם (יו"ד סי' ה ד"ה ואני עפר)⁴³ עוסק בהשתלשלותן של
 הלכות נידה, ומה היתה טעותו של אותו תלמיד:

ומצינו דהא דרבי זירא לא נהגא בימי התנאים כמבואר ברש"י דשבת דף י"ג
 ע"ב, אדתנא דבי אליהו מעשה בתלמיד אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ומת
 בחצי ימיו והיתה אשתו נוטלת תפלו וכו' פ"א נתארחתי אצלה וכו' בימי
 ליבונך מהו אצליך וכו'. ופירש"י, כגון זבה שסופרת ימים משפסקה וכו'
 וזהו דין תורה דאין כאן ספירת ז"נ אלא לזבה. ותנא היא פירושה מהתנאים
 ודלא כמ"ש הרשב"א בתורת הבית שם לדעת רבינו חננאל וז"ל: ולכך הני
 שומרת יום שטבלה למחר וכן נדה שטבלה ביום ח' לנדתה כיון שהן טהורות
 דבר תורה הקילו בהם לדברים אחרים. אע"פ שהן צריכין לישב ז"נ
 מדבריהם או מחומר שהחמירו על עצמן. וזהו קולו של אותו תלמיד שישן
 עמה בימי לבונה הוא בבגדו והיא בבגדה וכו', ע"כ הרי דמפרש לה להאי
 עובדא אחומרא דר"ז. ובשיטתו לשבת שם הביא פירוש זה ודחאו מצד אחר:
 איך לא ידע כל עוד שלא טבלה הרי היא בנדתה. ועוד הוסיף להקשות יעו"ש.
 והמחזור בעיניו באותן הימים שלאחר תקנת בנות ישראל כשהיו משלימות ז'
 ימי נדה ד"ת וטהורות ד"ת ואח"כ סופרות ז"נ משום תקנה דטהרות ובאותן
 ז' ימים היה מיקל כיון דטהורה ד"ת.

הרב יצחק ווייס זצ"ל, בעל מנחת יצחק (ח"א סי' נ אות ה) עוסק בחשיבות
 של לימוד הלכות באופן מעשי. אותו תלמיד קרא ושנה הרבה אבל לא ידע
 הלכות, ועובדה זו כנראה שהכשילה אותו. לכן דוקא אותו תנא דבי אליהו

43 רבי אברהם חיים בן מסעוד חי אדדי, אחד מגדולי הפוסקים אשר בלוב, נולד בטריפולי אשר
 בלוב בשנת ה"א תקס"א (1801) ובשנת ה"א תקע"ח (1818) עלה עם כל משפחתו לצפת, ושם
 למד. מאוחר יותר הוא יצא לגולה בשליחות הישוב הצפתי. בשנת ה"א תקצ"ז (1837), לאחר
 שנודע לו על רעידת האדמה הגדולה בצפת בשנה ההיא שהחריבה את העיר, הוא חזר
 לטריפולי ושם שימש רב, אב בית דין וראש ישיבה. ר' אברהם חזר לצפת בשנת ה"א תרכ"ה,
 (1865) ושם נפטר בשנת ה"א תרל"ד (1874). בספריו הרבים חומר רב על ההווי והמנהגים של
 לוב וגם של צפת. תשובותיו התפרסמו בספרו ויקרא אברהם, שנדפס, כספרים אחרים של
 רבני צפון אפריקה, בעיר ליוורנו שבאיטליה (על פי רשימות הביבליוגרפיה של פרוייקט
 השו"ת של בר-אילן).

המופיע במעשה של ההוא תלמיד הוא זה שמלמדנו את החשיבות של שינון הלכות בכל יום:

ובזה שפיר יש לשער שעל מעשה בתלמיד הנ"ל, שגלה התנא דבי אליהו חטא שלו, שאף ששנה ושמשי ת"ח הרבה בא לידי מכשול על ידי שנתעלם ממנו הלכה זו דבנות ישראל התמירו ע"ע, הזהיר את הת"ח לשנות הלכות בכל יום דרק אז מובטח שלא לבוא לידי מכשול ח"ו. וע"כ נכון מאד הסמיכות במס' מגילה להא דר"ז דבנות ישראל החמירו ע"ע, דע"י שנעלם מהתלמיד הלכה זו, תנא דבי אליהו כל השונה הלכות וכ"ו, ונכון ג"כ מה דסיים מס' נדה בזה, שעל ענינא דנדה תנאה.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, במאמר רעיוני,⁴⁴ מוציא את התלמיד מהתקופה ההיסטורית שבה התרחש המעשה, ומאשים אותו בעבירות על הלכות מאוחרות יותר. יתכן לראות בגישה אנאכרוניסטית זו מגמה להפיק ולהסיק מסקנה אקטואלית מהסיפור. הימים הראשונים של ראייה, מוגדרים על ידי הרב קוק כימים של "הגבלה טבעית", כלומר הגבלות המתקבלות ומובנות על ידי השכל. ואילו הימים של ז' נקיים מוגדרים כימים של "הגבלה תורית", שהשכל או הטבע לא היו מגיעים להגדיר ולחוקק אותם. אותו תלמיד החשיב יותר את ההגבלות הטבעיות מההגבלות התוריות. השקפתו היתה מסוכנת, ועל כך נענש. בכך מבאר הרב קוק גם מדוע מת בחצי ימיו, ומדוע דוקא אליהו ידע להשיב על שאלותיה של אשתו:

והנה אף שאותו תלמיד בעצמו על פי דרכו זה היה זהיר במצוות והולך תם אבל כל זאת היה אפשר להתקבל רק בנפשו שהיתה טהורה ונוטה אל הצדק... שעם גדלו בתורה וביראה היתה התורה בהשקפתו כטפלה אל הדת הטבעית, היה עלול להרבות מכשלה. על כן לא היה ראוי לו להיות המחצה השניה⁴⁵ של הימים, שבהם עלולה היא יותר להתפשט השפעתו על הזולת. ואליהו היה ראוי להכיר את השרשים המושחתים העלולים לבא על ידה של הנהגה גרועה... ולו נאה לומר על זה "ברוך המקום שהרגו..."

44 אורות הטהרה, הביא לדפוס שמואל רוזנר, ישיבת מרכז הרב, ירושלים, עמ' 196.

45 כי "מת בחצי ימיו".

ז. המעשה וההלכה

חשיבותו של המעשה בעולמה של ההלכה נראה מהעיסוק הרב של הראשונים, האחרונים והמשיבים השונים. מעשים מרובים מופיעים בספרות חז"ל והשאיירו עקבותיהם בעולמה של הלכה.

פרופ' עזרא ציון מלמד ז"ל, עסק במאמרו "המעשה במשנה כמקור להלכה"⁴⁶ בחשיבותם של המעשים בספרות התנאים, ומנה כמה מטרות להבאת המעשה. אחת המטרות היא שהמעשה מהווה סיוע להלכה. כך גם סבר פרופ' אפרים אורבך ז"ל במאמרו "הדרשה כיסוד ההלכה ובעית הסופרים"⁴⁷ לפי דבריו אחד המקורות של ההלכה הוא המעשה. צבי קארל במאמרו "המעשה וההלכה"⁴⁸ האריך בהשפעת המעשה על ההלכה: "והנה המשנה קובעת הרבה פעמים הלכה לדורות על ידי שהיא מספרת לנו מעשים שהיו בשכבר הימים.

ח. סיכום

הבאנו לעיון ולבדיקה "מעשה בתלמיד אחד" המופיע בכמה מקומות בספרות חז"ל. השוואת הנוסחאות השונות הראתה לנו את השינויים הרבים, ומאידך גיסא את המשותף הרב על השונה. ערכנו רשימת שאלות לעיון בתחילת דברינו, ועתה ניתן לגשת לסיכום-התשובות.

א. אם הבעל היה תלמיד חכם, או למדן, איך יתכן שלא ידע את ההלכות הקשורות להרחקות? מצאנו תשובות שונות. יש מפרשים שמאשימים אותו, כגון הר"ן, ש"פרץ גדרן של חכמים ולכן נענש". לפי דברי הרב קוק, השקפתו של התלמיד היתה מסוכנת, כיון שהחשיב פחות את דברי חכמים. ראינו גם דעה אחרת המנסה לטהר את שמו של התלמיד, כגון שו"ת מנחת-יצחק, שהתלמיד היה מקל בתקופה של ז' נקיים כי נעלמה ממנו החומרה של ר' זירא ולכן פעל בשגגה. לאחר העיון נראה שהתלמיד חי בתקופת מעבר, כשעדיין לא השתרשה חומרת ז' נקיים, ולכן הקל בהרחקות.

ב. מהי המשמעות של התפילין - ומדוע נוטלת אותם האשה? יש שרואים בכך סימליות כמו הציצית והמזוזה, המסמלים הגנה בפני החטא. אשתו נוטלת

46 סיני, תשך, כרך מו, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ' קנו.

47 תרביץ, תשרי תשי"ח, הוצאת מאגנס, אוניברסיטה עברית, ירושלים, עמ' 168.

48 החד, תשרי תרצ"ה, חוברת א, עמ' לא-לב.

- את התפילין כדי להראות שבעלה הקפיד במצוות ומבקשת רחמים על נשמתו. גם לפי החתם סופר התפילין מסמלים את מעשיו הטובים.
- ג. מדוע אליהו מבחין בין שתי תקופות של הרחקות, ומהי משמעותם של שמות התקופות? תקופת נדה היא ימי הראיה עד ז' ימים מן התורה. בזמנים קדומים האשה היתה מנודה מביתה, וזוהי המשמעות של השם נידה. בתקופה השנייה, המכונה ימי ליבון, היתה האשה סופרת ז' ימים נקיים לפי תקנתו של ר' זירא. למדנו מהמפרשים, כמו המאירי ובעל ספר המנהיג, ששנים בתקופה שלפני התנאים וגם לאחריה היו טובלות פעמיים - פעם אחת לאחר שבעה של דברי תורה ופעם נוספת לאחר ספירת ז' נקיים. לכן התייחס אליהו לשתי תקופות.
- ד. מדוע התנהגותם של הזוג שונה בשתי התקופות, ולפי מה הם קבעו את אופן התנהגותם? ראינו שבתקופה שבה התרחש המעשה היתה קיימת הבחנה בין שתי תקופות. היו מתמירים יותר בתקופת הנידות לגבי הרחקות, והיו מקילים בתקופת הליבון. כל עוד חומרת ז' נקיים לא השתרשה כהלכה פסוקה, היו שהקלו בהרחקות. ראינו שחלו שינויים בהלכות טומאת הנידה מתקופת המקרא עד סוף תקופת התנאים. במשך הזמן, כאשר התפשטה חומרת ז' נקיים, בוטלה הטבילה לאחר שבעת ימי ראייה של דברי תורה, ונשארה רק הטבילה האחת בסוף ז' נקיים.